

Gramsci și Foucault – O Intersecție Teoretică

Abstract: *In this article, I will try to open a new discussion on the intersection between Gramsci and Foucault. First of all I will try to identify if these two authors could be used together in order to analyze the power relations in a society, by discussing some of the most important contributions on this subject. I will identify the points of intersection and the points of tension between the two authors, in order to find the best way to combine the theories of hegemony and governmentality. The main goal of the article is to find if the two theories can be compatible and how they could work together in order to obtain a better understanding of the power relations. Gramsci could offer a better tool to analyze the institutional context, the role of the social classes and the way in which the interest of the classes are build. By using the concept of governmentality one can analyze the way in which the techniques of power are working and which rationalities contribute to the change of human behavior.*

Keywords: *power relations; Gramsci; Foucault; hegemony*

Introducere

Antonio Gramsci și Michel Foucault au fost discutați împreună de numeroși autori din varii discipline, însă sunt puțini cei care i-au folosit împreună pentru a analiza anumite fenomene sociale. Astfel de abordări au fost folosite în relații internaționale, geografie, studii de gen, însă consider că discuțiile din jurul unei astfel de abordări trebuie să continue, întrucât intersecțiile dintre cei doi pot fi instrumente extrem de utile pentru analiza relațiilor de putere din societate.

În acest articol îmi propun să identific o intersecție între conceptul de hegemonie propus de Antonio Gramsci și conceptul de „artă a guvernării” propus de Foucault. Voi încerca să răspund prin intermediul

lucrării la următoarele întrebări: Cum arară intersecția dintre conceptul de hegemonie a lui Antonio Gramsci și conceptul de „artă a guvernării” a lui Foucault? Cum ar putea fi folosită această intersecție pentru cercetarea empirică a relațiilor de putere dintre clasele hegemonice și societate?

Rareș-Dimitrie RĂDOIU

Doctorand în științe politice,
SNSPA
radoiurares@gmail.com

Există două păreri diametral opuse când vine vorba de folosirea celor doi autori împreună. Pe de-o parte autori precum Norman Geras, Richard Day sau Barnett exclud din diferite motive o astfel de abordare, pe de alta există numeroși autori asupra cărora mă voi apleca cu precădere în ultimul capitol care sunt de părere că există metode prin care aceștia pot fi folosiți împreună și, mai mult, aceștia chiar sunt mai „valoroși” împreună decât individual, după cum spun Joan Cocks sau Jane Kenway. (Kreps 2015, 1–2) Așadar această lucrare își propune să

identifice modul în care cele două concepte amintite mai sus pot funcționa împreună pentru analizarea relațiilor de putere. Pentru a identifica mai întâi posibilele puncte de intersecție dintre Gramsci și Foucault voi aduce în discuție o parte importantă a literaturii de specialitate care abordează acest subiect. O să încerc să identific punctele de legătură și cele de tensiune între cei doi. De asemenea, o să discut pe scurt și critica pe care Barnett o aduce unei astfel de abordări, pentru ca mai apoi să îi aduc în discuție pe Ekers și Loftus, Olssen și Joseph. În ultima parte voi încerca să răspund întrebării: cum arată o intersecție între cei doi autori și cum ar putea aceasta să fie folosită în analiza relațiilor de putere din societate?

Voi descrie mai întâi modul în care Gramsci se raportează la ideologie, cum vede acesta puterea și cum definește hegemonia, pentru ca mai apoi să îl aduc în discuție pe Foucault și modul în care acesta definește arta guvernării și cum vede acesta rolul ideologiei și modul în care funcționează puterea. Toate aceste discuții sunt necesare pentru a clarifica anumite concepte pe care se vor baza atât punctele de legătură, cât și cele de tensiune dintre cei doi autori.

Ideologia și hegemonia la Gramsci

Pentru Gramsci puterea nu ține strict de o dominare a unui grup sau de impunerea voinței unui grup asupra tuturor celorlalte, ci ține mai degrabă de generarea unui consens între grupurile din societate. Puterea nu este ceva care odată atins rămâne mereu aceluiși grup, ci este un proces continuu. Puterea este exprimată prin ceea ce Gramsci numește „simț comun” (common sense). (Jones 2008, 3–4) Mergând pe modelul lui Machiavelli, Gramsci vede relațiile de putere incluse în relațiile de forță, acesta ajungând astfel la o viziune tri-dimensională a relațiilor de putere din societate. Primele sunt rând relațiile de forță sociale care sunt independente de voința umană, întrucât claselor sociale le sunt atribuite funcții specifice în procesul de producție. Următoarele sunt relațiile politice de forță care se referă la nivelul de politizare, omogenizare și conștiință de sine a claselor. Ultimele sunt relațiile militare de forță care se referă de fapt la „aparatul represiv al statului”. (Daldal 2014, 152) Forțele sociale (sau structurale cum mai sunt ele numite) aparțin de sfera economică sunt forțele care generează diferențele sociale în cadrul procesului de producție; practic la acest nivel sunt generate clasele. Cea de-a doua categorie de forțe, cea politică este, în viziunea lui Alex Williams cea mai importantă. În cazul acesteia există trei niveluri diferite de intensitate; primul nivel la care grupul are un simț al solidarității doar la nivel economic și doar față de cei care împărtășesc interese similare, deci nu vorbim încă de o conștiință de clasă. Un al doilea nivel care se află tot în sfera economică dar la care deja grupul are un interes de clasă comun care este urmărit prin intermediul statului, însă fără a acționa asupra structurii sociale existente. Ultimul nivel este de fapt momentul hegemoniei, atunci când clasa trebuie să realizeze că pentru a-și atinge interesele trebuie să colaboreze cu alte grupuri sociale. În acest moment grupul face tranziția de la structură la suprastructura, unde interesele grupului dominant sunt prezentate ca interese naționale și unde are loc încercarea de a uni obiectivele politice economice și intelectuale ale grupurilor. (Williams 2020, 93) Categoria relațiilor militare poate deveni și ea uneori decisivă în decursul istoriei. Și relațiile militare de forță pot fi împărțite în două categorii, prima categorie fiind una strict militară sau tehnică și a doua fiind politico-militară. (Gramsci and Forgacs 2000, 206–7)

În dezvoltarea conceptului de hegemonie, Gramsci s-a inspirat de la Machiavelli. Gramsci face o distincție foarte importantă între dominare și hegemonie, hegemonia fiind de fapt o relație care se manifestă prin organizarea consensului în societatea civilă nicidecum prin forță

represivă. O altă sursă de inspirație pentru Gramsci a fost Lenin pentru care hegemonia era o strategie prin care clasa muncitoare să obțină sprijinul majorității pentru înfăptuirea revoluției. (Simon 2005, 24–25) Gramsci scrie în caietele din închisoare că Lenin este cel de la care împrumută conceptul de hegemonie. Gramsci a considerat foarte important faptul că Lenin a înțeles că revoluția nu poate începe doar ca o urmare a contradicțiilor din sfera economică, ci pentru ca o revoluție să apară trebuie să existe și o formă de „luptă culturală”. Mai mult, Lenin spunea că burghezia ducea o luptă hegemonică încercând să impună proletariatului propriile idei și interese. Un alt aspect important pentru Gramsci este că Lenin susținea că un partid revoluționar trebuie să încorporeze luptele duse de fiecare grup din societate, nu doar luptele economice ale proletariatului, căci pentru a înțelege represiunea pe care o exercită burghezia, trebuie analizate toate relațiile dintre toate grupurile și clasele din societate. (Jones 2008, 42–43)

Spuneam și mai sus că Gramsci face distincția între hegemonie și dominare. În caietele din închisoare acesta scrie că un grup poate fi dominant și își poate menține dominația prin subjugația sau lichidarea acestora, uneori chiar folosind forțe armate. Un grup poate fi hegemonic însă prin „leadership” intelectual și moral și pentru ca acesta să poată să câștige „putere guvernamentală” trebuie să dea dovadă de „leadership”. De asemenea un grup poate și trebuie să înceapă „activitățile hegemonice” înainte de a ajunge la putere (la conducerea statului în cazul acesta) iar acesta nu trebuie să se bazeze doar pe puterea materială pe care o are, ci și pe „leadership”. (Gramsci and Buttigieg 1992, 57–59)

Hegemonia este o relație între grupuri sociale iar pentru ca un grup să devină hegemonic, acesta trebuie să creeze ceea ce Gramsci nu mea un „sistem de alianțe” cu celelalte grupuri, ajungând prin acest sistem de alianțe la consens. Proletariatul poate ajunge clasa dominantă doar dacă reușește să mobilizeze majoritatea muncitorilor împotriva capitalismului și a burgheziei care controlează statul, însă pentru a reuși asta, proletariatul trebuie să înțeleagă toate problemele care sunt importante din punct de vedere cultural pentru muncitori iar acestea trebuie să devină problemele tuturor. (Jones 2008, 40) Aici apare un concept foarte important în definirea și înțelegerea hegemoniei, sistemul de alianțe. Clasa muncitoare trebuie, după cum spuneam să identifice problemele și interesele celorlalte clase și grupuri și să găsească modalități prin care să le îmbine cu propriile interese. De aceea proletariatul trebuie să depășească problemele „economic-corporatiste” și să facă compromisuri, pentru că doar astfel poate deveni reprezentatul a cât mai multe forțe și grupuri. Dacă proletariatul nu reușește să identifice alte lupte, pe lângă cele de clasă, nu va putea să obțină „leadership” național. În societatea civilă au loc mai multe lupte populare și democratice care nu pot fi reduse la dimensiunea de clasă, de aceea hegemonia trebuie să aibă o dimensiune „național-populară” pe lângă dimensiunea de clasă. Așadar pentru ca un grup să fie hegemonic, acesta trebuie să formeze o alianță care să exprime o voință național-populară în care fiecare forță din societate să fie autonomă, acestea fiind unite printr-o concepție comună asupra lumii. (Simon 2005, 26–27).

Ideologia este o componentă centrală în producerea și reproducerea hegemoniei, de aceea consider că trebuie să discut pe scurt viziunea lui Gramsci asupra acesteia. Gramsci pleacă de la abordarea marxistă și spune că ideologia trebuie analizată istoric, în termenii filosofiei practice ca o suprastructură, însă conceptul de ideologie a fost denaturat în timp. Conceptul a fost denaturat pentru că ideologia a fost văzută ca fiind separată de structură în sensul că nu ideologia schimbă structura, ci viceversa, de aceea fiecare soluție ideologică devine inutilă. Ideologiile sunt însă necesare din punct de vedere istoric, acestea având funcția de a „organiza” masele și de genera un simț de conștientizare a poziției indivizilor în societate. Pentru Gramsci,

în cadrul blocului istoric, forțele materiale reprezintă conținutul iar ideologiile, forma iar forțele materiale ar fi „de neconceput istoric fără formă iar ideologiile ar fi fantezii individuale fără forțele materiale”. (Gramsci and Hoare 1985, 376–77) Ideologia trebuie văzută ca un câmp de luptă în care au loc constant bătălii pentru conștiința indivizilor. Dezvoltarea unei conștiințe de sine se poate realiza doar prin ideologie, prin elemente discursive și non-discursive. Subiectul, în viziunea lui Gramsci, este rezultatul unui câmp ideologic care este determinat social. De aici reiese, conform lui Chantal Mouffe că ideologia are o existență materială. (Mouffe 2014, 185–86)

Este important de spus și faptul că o concepție despre lume include diverse elemente ideologice din surse diferite iar acestea trebuie unite și articulate de un „principiu hegemonic” care este articulat de clasa hegemonică. Acest principiu hegemonic, după cum l-a denumit Gramsci implică un sistem de valori care este dependent de rolul central pe care clasa fundamentală îl are în sistemul de producție. Așadar, prin articularea unui principiu hegemonic primesc și elementele ideologice o dimensiune de clasă, tocmai de aceea acestea pot fi transformate prin articularea unui alt principiu hegemonic. De aici reiese faptul că lupta ideologică este în fapt un proces continuu de articulare-dezarticulare-rearticulare a unor elemente ideologice în încercarea a două principii hegemonice de a le însuși. (Mouffe 2014, 193–95)

Acum că am clarificat și conceptul de ideologie și modul în care acesta este folosit de Gramsci, pot să trec mai departe la clarificarea conceptului de hegemonie, căci în cele de mai sus m-am concentrat mai puțin pe definirea acestuia și mai mult pe clarificarea altor concepte importante în înțelegerea acestuia. O clasă este hegemonică atunci când reușește să organizeze consensul în rândul claselor conduse, obținând astfel aprobarea acestora pentru guvernarea întregii societăți. Un proiect hegemonic devine așadar de succes dacă obține susținerea activă a celorlalte clase, nu doar pe aceea pasivă. Nivelul de susținere obținut de clasa hegemonică depinde de cât de bine a reușit aceasta să integreze interesele tuturor claselor în proiectarea instituțiilor. Așadar o clasă hegemonică trebuie să țină cont de interesele diferitelor clase fără să ignore totuși propriile interese care rămân dominante. Scherrer spune că pentru ca o clasă să fie hegemonică aceasta trebuie mai întâi să controleze și să organizeze producția de bunuri. (Merkens and Rego Diaz 2007, 72–73) În procesul de construire a unei guvernări hegemonice, o clasă trebuie să urmărească trei faze importante. Prima fază este una economic-cooperativă în care membri unei clase identifică interesele proprii în funcție de rolul pe care îl ocupă în procesul de producție. După identificarea intereselor începe un proces de organizare și de elaborare a unor strategii, iar doar după ce interesele de clasă devin universalizate se poate trece la a doua fază, cea etico-politică. În această fază este cristalizată o conștiință care să includă interesele tuturor claselor și de la care pleacă formarea unei strategii prin care să se obțină egalitatea politică. Această fază rămâne totuși în strânsă legătură cu sfera economică. Ultima fază este cea hegemonică și aceasta este atinsă atunci când programul politic ia o formă statală, astfel încât în societatea civilă hegemonia poate fi completată de forța de constrângere a statului. (Merkens and Rego Diaz 2007, 73) Rezumând acest ultim paragraf, putem spune că o clasă devine hegemonică în măsura în care reușește să depășească faza economic-corporatistă și să combine cu succes propriile interese cu interesele altor clase sau forțe sociale și să le universalizeze pe acestea, devenind astfel principalul reprezentant al forțelor sociale din care este compusă o națiune. Atunci când este atins acest nivel, clasa hegemonică devine capabilă să rezistă o perioadă istorică și devine astfel ceea ce Gramsci numește „bloc istoric”. (Simon 2005, 36) Blocul istoric este cea mai viabilă formă a hegemoniei, însă nici aceasta nu poate dăinui

pentru totdeauna, apariția unei „crize organice”, adică prăbușirea aparatului hegemonic fiind inevitabilă. O criză organică apare atunci când coerența blocului istoric dispare, când tensiunile controlate în procesul de reproducere a hegemoniei amenință existența întregii structuri sociale și astfel apar conflicte între grupurile care caută să producă o schimbare și clasele hegemonice care apără status-quo-ul. Acesta este punctul în care apar revoluțiile active sau ele pasive. (Williams 2020, 103–4)

Michael Foucault – despre putere și „arta guvernării”

Foucault, spre deosebire de Gramsci, nu se inspiră de la Marx, cel puțin nu atunci când abordează conceptul de putere și când îl analizează pe acesta. Totuși, Foucault nu a respins ideile marxiste în totalitate, conform lui Kelly prima carte publicată de acesta în 1953 „Mala-die mentale et personnalité” a fost o analiză marxistă a bolilor mintale, acestea fiind văzute drept rezultatul alienării individului de lumea din jurul său, aceasta fiind o caracteristică a sistemelor capitaliste. Ulterior, în 1962 cartea a fost rescrisă de Foucault și acesta a schimbat total abordarea. În aceeași perioadă, Foucault s-a îndepărtat complet de abordarea marxistă, declarând că el nu a fost niciodată marxist. (Kelly 2014, 15–16) Foucault este greu de încadrat într-o categorie anume, însă este cert că acesta s-a inspirat de la Nietzsche atunci când a dezvoltat conceptul de putere. Pentru Foucault, Nietzsche reprezintă „filosoful puterii”, împrumutând de la acesta „genealogia moralei”. De asemenea, după cum spuneam și în încheierea primului capitol, Foucault s-a inspirat și de la Machiavelli, împrumutând de la acesta conceptul de relații de putere și dezvoltându-l ulterior. (Daldal 2014, 159–60) Abordarea lui Foucault a fost criticată de către marxiști, de de-o parte pentru că aceasta se concentra prea mult pe tehnicile și practicile relațiilor de putere și neglija relația dintre stat și societate. Pe de altă parte pentru că descrierea societății drept o rețea de relații de putere de subjugare exclude posibilitatea unei libertăți individuale. O altă critică a fost că textele despre reformismul penal aparține unei filosofii politice nihiliste. Ca răspuns la primele două critici, Foucault introduce în cursurile sale ținute la „College de France” conceptul de „governmentality”. Termenul a fost folosit și ca „raționalitate a guvernării” sau, în anumite cazuri chiar ca „artă a guvernării” de către Foucault iar pe acesta din urmă îl voi folosi și eu în această lucrare. (Foucault et al. 1991, 2–4) Am ales să folosesc termenul de „artă a guvernării” și nu cel de „gubernamentalitate” întrucât, după cum chiar Foucault spune la un moment dat în cursurile de la Colegiul Francez, acesta este un neologism barbar. Pe de altă parte consider că termenul de „raționalitate a guvernării” ar putea crea confuzie, întrucât Foucault aduce de multe ori în discuție termenul de raționalitate ca parte a guvernării. Mai mult, într-unul din cursurile sale din 1978, Foucault folosește termenul de „artă a guvernării” pentru a discuta conceptul de „governmentality”. (Foucault et al. 1991, 87)

Puterea, din perspectiva lui Foucault, acționează în cotidian și îl „marchează” pe individ cu propria-i individualitate prin atașarea unei identități, îl include într-o anumită categorie și impune o „lege a adevărului” pe care individul trebuie să o recunoască, transformându-l astfel pe individ în subiect. Subiectul pentru Foucault are o dublă însemnătate, pe de-o parte acesta este supus prin control și dependență sau este legat de propria identitate prin conștiința proprie. În ceea ce privește luptele sociale, Foucault identifică trei tipuri. Primul, împotriva formelor de dominare, fie ele sociale, etnice sau religioase, al doilea împotriva formelor de exploatare prin

care indivizii sunt alienați e produsul muncii lor și al treilea împotriva lucrurilor care îl leagă pe individ de el însuși și care ajung să îl definească astfel, aici fiind incluse formele de subiectivare și supunere. În istorie, acest trei tipuri au apărut fie izolate, fie combinate, însă chiar și atunci când erau combinate, o formă era dominantă. În societatea contemporană, spune Foucault, acest ultim timp este întotdeauna dominant. Este clar pentru Foucault că mecanismele de subiectivare nu pot fi analizate individual de cele de exploatare, însă cert este că începând cu secolul al 16-lea o nouă formă de putere politică a fost dezvoltată. (Foucault 1982, 781–82) Această nouă formă de putere care s-a dezvoltat constant de atunci este statul. Pentru Foucault statul include atât o formă de putere „individualizantă”, cât și una „totalizatoare”, această combinație fiind una unică în istorie. Această combinație de puteri își are originile în instituțiile creștine, mai exact în puterea pastorală. (Foucault 1982, 782)

Foucault spune că încă de la apariția creștinismului, acesta a răspândit în societate, pe lângă un cod etic, și o nouă formă a relațiilor de putere, fiind singura religie care s-a organizat sub forma unor biserici. De aici a fost creat un nou rol în societate, cel de preot (pastor) care manifestă o formă de putere specială. Aceasta are în primul rând ca scop „salvarea” individului în lumea cealaltă și, spre deosebire de puterea regală, nu este o putere care doar să comande, ci se poate și sacrifica pentru salvarea credincioșilor. Un alt aspect important este că nu se preocupă doar de comunitate ca întreg, ci și de fiecare individ în parte și nu poate fi exercitată fără ca preotul să cunoască secretele individului. Așadar această formă de putere este orientată către salvare, este individualizantă și se manifestă pe întreg parcursul vieții individului. (Foucault 1982, 783)

În secolul al 18-lea a apărut însă o nouă formă de organizare a puterii, în special a puterii individualizante, o nouă formă a puterii pastorale, statul modern. Această nouă formă este construită pe o structură complexă în care indivizii trebuie să îndeplinească o singură condiție pentru a fi integrați, aceștia trebuie să poată fi modelați astfel încât să se încadreze într-un nou cadru format din tipare specifice. Noua putere pastorală se concentrează mai degrabă pe asigurarea supraviețuirii indivizilor pe lumea aceasta, nu pe salvarea lor în următoarea, iar acest lucru se manifestă sub diferite forme, precum bunăstare, securitate, sănătate. O altă noutate este faptul că puterea pastorală nu mai este exercitată doar de preoți, ci în principal de aparatele statului sau uneori chiar de entități private, precum asociații de binefacere sau filantropi. Un alt aspect important este că mulțimea de agenți care exercită puterea pastorală au determinat o nouă formă de cunoaștere a omului care pe o parte este globalizantă cu privire la populație și pe altă parte analitică cu privire la individ. Așadar, puterea pastorală care a fost legată până la apariția statului modern de o instituție religioasă, este de acum răspândită în întreaga societate printr-o multitudine de instituții. În loc să se creeze un anumit grad de legătură între puterea politică și cea pastorală sau chiar o anumită rivalitate, a apărut o „tactică” individualizantă care, conform lui Foucault este caracteristică unor puteri specifice, precum familia, psihiatria, educația, medicina sau angajatorilor. (Foucault 1982, 783–84)

În a doua parte a textului despre „Subiect și Putere”, Foucault încearcă să răspundă la întrebarea: cum se manifestă puterea? Pentru Foucault există două tipuri de putere, unul ce derivă din aptitudini determinate de caracteristicile corpului sau de alte instrumente exterioare. Prin acest tip de putere se pot modifica, utiliza sau distruge anumite lucruri, este deci o formă de capacitate. Cealaltă formă de putere, cea care este de interes pentru Foucault se manifestă între indivizi sau între grupuri sociale. Puterea în viziunea lui Foucault este una relațională, în sensul în care este exercitată de anumite persoane asupra altora. Foucault face o distincție im-

portantă între relații de putere, relații de comunicare și capacități obiective. Acestea se suprapun constant în societate și se folosesc reciproc pentru a atinge anumite rezultate, însă nu există o formă uniformă sau constantă în care se manifestă acestea, ci se manifestă în funcție de context. (Foucault 1982, 787–88)

Putere politică nu este exercitată doar ca o relație între indivizi, între parteneri sau grupuri, ci trebuie înțeleasă ca o modalitate prin care anumite acțiuni le modifică pe altele. Aici conceptul de putere al lui Foucault seamănă într-o oarecare măsură cu cel al lui Max Weber. Puterea există deci doar atunci când există o anumită acțiune, nu are o existență permanentă și difuză în societate, ci este integrată în anumite structuri permanente. De asemenea, puterea nu este manifestată prin consens. Puterea trebuie văzută în schimb ca un tip de acțiune indirectă care nu se manifestă imediat asupra celorlalți, ci acționează asupra acțiunilor lor sau asupra acțiunilor care urmează să fie întreprinse de indivizi. Există două elemente de bază ale relațiilor de putere, în primul rând cel asupra căruia este exercitată puterea trebuie să fie recunoscut și trebuie să fie o persoană care activează în societate și, în al doilea rând, este necesar ca acesta să reacționeze atunci când puterea se manifestă asupra lui. (Foucault 1982, 788–89) În ceea ce privește consensul și violența, două concepte discutate și de Gramsci, acestea nu sunt total excluse din relațiile de putere, căci relațiile de putere nu pot exista fără acestea, însă acestea sunt fie instrumente ale relațiilor de putere, fie rezultate, niciodată elementele de bază, acestea nu fac parte din natura puterii. Puterea este „un set de acțiuni care acționează asupra altor acțiuni”. Foucault folosește termenul „conduct” (conduită) pentru a surprinde specificul relațiilor de putere, căci acesta înseamnă în același timp a-i conduce pe alții prin mijloace de coerciție și o un tip de comportament. Acest termen este potrivit, spune Foucault, pentru că exercitarea puterii determină atât conduita indivizilor, cât și posibilele rezultate ale acțiunilor acestora. (Foucault 1982, 789)

Un alt concept care trebuie clarificat este cel de guvernare. Pentru Foucault, guvernarea nu este strict o instituție administrativă, ci aceasta stabilește modul în care conduita cetățenilor să fie formată. Astfel, a governa nu înseamnă altceva decât a forma un cadru în care să se încadreze acțiunile celorlalți. Un alt aspect important apare aici. Foucault spune că puterea poate fi exercitată doar dacă indivizii sunt liberi. În acest caz, indivizii sunt liberi să aleagă între diferite comportamente care însă la rândul lor sunt cuprinse în carul de care vorbeam mai de vreme. Indivizii nu sunt îngrădiți deci la o singură posibilitate, cum se întâmpla de exemplu în cazul sclaviei, căci trebuie să existe o relație continuă între libertate și putere, acestea influențându-se reciproc. (Foucault 1982, 790) În ceea ce privește guvernarea, trebuie să avem în vedere două aspecte. În primul rând Foucault înțelege prin guvernare doar acele relații de putere care sunt bazate pe „programe raționale și calculate ale cunoașterii” și funcționează prin tehnici de modelare sau reglementare a comportamentului. În al doilea rând, guvernarea nu are ca scop modelarea directă a conduitei oamenilor, ci mai degrabă o modelare indirectă printr-un tip de determinare reflexivă. (Lemke 2011, 18) Guvernarea așadar are ca scop formarea comportamentului individului, în funcție de un anumit set de norme. Trebuie subliniat faptul că Foucault nu se referă la guvernare doar ca agenție a statului, ci la o varietate de agenții care guvernează asupra anumitor aspecte din viețile indivizilor. Foucault folosește termenul „governmentality”, un termen împrumutat de la Roland Barthes despre care spunea că este un barbarism care nu poate fi evitat, însă îi schimbă acestuia înțelesul. Foucault folosește acest termen pentru a descrie acele acțiuni și practici complexe care au ca scop conducerea sau ghidarea indivizilor. Foucault a introdus acest concept în cursurile de la Colegiul Francez din

1978 și 1979. (Bröckling, Krasmann, and Lemke 2012, 2) În primul curs din această serie, Foucault începe prin a discuta conceptul de „bio-power”. Acest concept se referă la mecanismele prin care „proprietățile biologice” ale oamenilor au devenit obiectul unei strategii politice. Este important de știut că în această serie de cursuri Foucault discută de fapt rezultatele unei analize a mecanismelor puterii începută cu câțiva ani înainte, după cum chiar el spune la începutul primului curs. Scopul acelei analize a fost de a înțelege cum, între cine, după ce proceduri și cu ce efecte funcționează puterea. Puterea, spune Foucault, nu trebuie în niciun caz să fie înțeleasă ca o substanță, ci ca un set de proceduri și mecanisme care au ca rol asigurarea puterii. De asemenea trebuie înțeles de la început că puterea nu este generată de la sine, mecanismele de putere nu apar automat. Nu există mai întâi relații de producție sau relații familiale deasupra cărora să apară mecanismele de putere care să le modifice. Din contă, mecanismele de putere sunt în același timp efectul și cauza tuturor relațiilor, acestea sunt parte din acestea. (Foucault et al. 2007, 16–17)

În finalul cursului al patrulea, Foucault oferă și definiția conceptului de „artă a guvernării” (governmentality), spunând că acesta are trei înțelesuri. Pe de-o parte reprezintă un ansamblu format din instituții, proceduri calcule, analize și tactici care permit exercitarea puterii. În acest caz, Foucault se referă de fapt la economia politică manifestată prin formele de cunoaștere specifice și prin instrumentele tehnice, adică „aparatele de securitate”. În al doilea rând „arta guvernării” este înțeleasă de Foucault ca tendința care a făcut ca guvernarea să devină puterea preeminentă în special în societățile din vest., ajungându-se astfel la dezvoltarea aparatelor guvernamentale și la anumite cunoștințe (knowledges) specifice acesteia. În ultimul rând, „arta guvernării” poate fi înțeleasă și ca procesul prin care statul din perioada Evului Mediu s-a transformat în statul administrativ din secolul al 16-lea și prin care acesta din urmă a fost transformat ulterior în statul modern. Foucault considera că trăim într-o perioadă a dominată de „arta guvernării”. (Foucault et al. 2007, 144) În ceea ce privește definiția de mai sus, Martin Saar subliniază faptul că este mai degrabă o definiție ad-hoc și trebuie deci să o privim critic. Am ales însă să o aduc în discuție deoarece este singura definiție pe care Foucault o folosește în cursurile în care dezvoltă acest concept. Următoarele cursuri în care discută despre „arta guvernării” acesta face mai degrabă o genealogie a acesteia, plecând de la puterea preoțimii până la problema statului modern și la tehnicile liberalismului. Despre acestea din urmă o să discut pe scurt în ultima parte a acestui capitol, întrucât consider că pentru a înțelege mai bine conceptul de „artă a guvernării” trebuie să vedem modul în care liberalismul a fost analizat prin această metodă. Ceea ce putem însă extrage din această definiție, conform lui Saar este că acest concept propus de Foucault se referă la „baza economică și epistemică a acțiunii statului” și prin acesta Foucault analizează istoric procesul de guvernare și mai ales modul în care statul administrativ în care populația este guvernată după noile forme de cunoaștere a devenit modul dominant de exercitare a puterii politice. (Bröckling, Krasmann, and Lemke 2012, 39)

„Arta guvernării” se referă la ansamblul de proceduri, analize, instituții și tactici prin care sunt exercitate formele complexe de putere care au ca țintă populația., ca sursă principală de cunoaștere economia politică și ca mijloace tehnice, aparatele de securitate. Așadar, pentru a studia „arta guvernării” trebuie de fapt să analizăm modul în care statul a fost construit prin diferitele practici ale guvernării. Aici există o diferență clară între perspectiva instrumentalistă a statului pe care o avea Gramsci și viziunea lui Foucault, căci acesta susține că în analiza statului trebuie să ținem cont de faptul că acesta nu are o „esență universală sau generală”. (Jesop 2007, 37)

În ceea ce Foucault a numit „the history of governmentality”, adică în cursul despre care am tot amintit mai sus, Foucault abordează trei forme de guvernare, rațiunea statului, poliția și liberalismul. O primă distincție care trebuie adusă în discuție în acest punct este cea dintre disciplină și tehnici de securitate. Tehnicile disciplinare stabilesc anumite ierarhii, sau mai bine spus ajută la separarea între normal și anormal prin impunerea unor norme și valori la care indivizii în care indivizii trebuie să se încadreze. Tehnicile de securitate funcționează invers, ele nu impun anumite standarde, ci trasează un cadru optimal plecând de la o realitate empirică. Aceste tehnologii de securitate au apărut odată cu apariția liberalismului ca „artă a guvernării”. (Bröckling, Krasmann, and Lemke 2012, 4–5) Liberalismul așadar nu este doar o ideologie, ci o „artă a guvernării” care are la bază economia politică drept principala formă de cunoaștere. Pentru Foucault, liberalismul a reușit să înlocuiască anumite reglementări externe cu unele interne. Acesta nu asigură pur și simplu libertatea individului, ci formează un cadru în care individul poate să-și exercite libertatea. Tocmai de aceea libertatea este un instrument important al acestei arte a guvernării. Este mai degrabă o formă indirectă de putere care nu îi afectează direct pe indivizi, ci le restrânge posibilitățile de acțiune. Guvernarea liberală amenință permanent libertatea pe care se bazează, pentru ca noi forme de intervenție să apară, tocmai de aceea mecanismele de securitate sunt o condiție existențială a liberalismului. (Bröckling, Krasmann, and Lemke 2012, 5–6)

În încheierea acestui capitol o să amintesc ceea ce spuneau Rose et al. în concluziile unui text din 2007, folosirea acestei metode propusă de Foucault nu înseamnă sub nicio formă folosirea unui model clar, unei metode foarte bine conturate, asta, adaug eu, pe de-o parte pentru ca Foucault nu a conturat foarte clar o astfel de metodă și nici cercetările ulterioare care au folosit-o nu au propus până acum o metodă care să fie structurată exact și să fie universal acceptată. Ceea ce consider important la această abordare este „lentila” micro pe care o folosește, anume faptul că ne ajută să analizăm relațiile de putere uitându-ne la practicile mondene și la discursuri. De asemenea, autorii amintiți mai sus spun că o altă calitate a acestei abordări este tocmai flexibilitatea și faptul că poate fi îmbinată cu alte metode, ceea ce încerc și eu să fac în această lucrare. (Rose, O’Malley, and Valverde 2006, 25–26)

Gramsci și Foucault – O intersecție

Despre legătura dintre cei doi și despre metode prin care ideile lor pot fi combinate s-a discutat și există în mod clar două viziuni complet diferite. Pe de-o parte există autori precum Richard Day sau Barnett care susțin că cei doi nu pot fi folosiți sub nicio formă împreună. Barnett spune că abordările marxiste nu sunt compatibile cu abordarea lui Foucault, întrucât presupun modele diferite de cauzalitate, concepte diferite, moduri diferite de analiză a relațiilor sociale și înțelegeri total diferite a puterii politice. (Barnett 2005, 8) Aici David Krepș ridică două întrebări importante, de la care a plecat într-o anumită măsură și această lucrare, nu cumva cei doi se concentrează pe aspecte diferite ale aceleiași imagini de ansamblu, aspecte care nu se exclud unele pe altele. Nu cumva abordarea lui Foucault care se concentrează pe micro-politicile din societate poate fi completată de teoria hegemoniei a lui Gramsci? Krepș spune că atenția la nivelul micro al puterii pe care o are Foucault și atenția lui Gramsci către nivelul macro al instituțiilor, claselor și societăților pot oferi împreună o imagine de ansamblu mai precisă. (Krepș 2015, 1–2) Așadar, în această ultimă parte, plecând de la acestea, o să ana-

lizez modul în care cele două abordări pot fi îmbinate, discutând în primul rând o parte din lucrările care au avut obiective similare.

Primii autori pe care vreau să-i aduc în discuție sunt Laclau și Mouffe. Aceștia au trecut, după cum spune Jacob Torfing, de la o perspectivă inspirată de Antonio Gramsci, la o teorie neo-Gramsciană a discursului, ajungând la o nouă abordare postmodernă. Trecerea nu a fost bruscă, după cum notează Torfing, și nici haotică, ci a fost rezultatul unui program de cercetare fără sfârșit a cărui vocabular și abordare a fost modificat în timp. (Torfing 1999, 13) Laclau și Mouffe au preluat conceptul de Hegemonie de la Gramsci, după cum aminteam și în primul capitol și l-au dus mai departe, dizolvând diviziunea dintre structură și suprastructură. Pentru Laclau și Mouffe, grupurile de oameni din societate nu sunt divizate ca urmare a realității materiale, ci acestea sunt de fapt rezultatul unor procese politice discursive. Percepția indivizilor asupra realității este modelată și mediată în întregime de discursuri. (Rear n.d., 3–4) Hegemonia este construită, conform acestora, exact în același mod în care sunt construite toate relațiile sociale, în mod discursiv. Grupurile sociale și relațiile între indivizi sunt deci construite discursiv, tocmai de aceea și subiectul este un construct discursiv. Astfel, Laclau și Mouffe schimbă atenția de pe dimensiunea economică, întrucât clasa nu mai este predeterminată, ci, la fel ca rasa și genul este rezultatul unei culturi naționale pre-existente. Subiectivizarea individului nu mai este așadar rezultatul poziției sale în procesul de producție, ci clasa la rândul ei este formată discursiv, întrucât grupurile sociale concurează prin discurs pentru a crea clase sociale. (Olssen 1999, 107) Pentru Laclau și Mouffe, societatea nu este un câmp singular de luptă pentru hegemonie; luptele hegemonice au loc în multe domenii ale vieții sociale, nu doar între clase. Discursurile devin hegemonice atunci când ajung în ceea ce Gramsci numea „simț comun”, reușind astfel să transforme anumite practici sociale într-o realitate naturală, acceptată universal, fără ca indivizii să realizeze că totul este rezultatul unor practici hegemonice, unui plan hegemonic. Totuși, pentru cei doi, nu există proiect hegemonic care nu poate fi contestat prin mijloace contra-hegemonice. Acestea pot apărea prin practicile cotidiene care contestă discursurile existente. Aici apare o primă legătură cu Foucault, întrucât acesta consideră că atunci când două discursuri antagonice concurează pentru hegemonie, apar viziuni contradictorii cu privire la identitățile sociale și sistemele de cunoaștere. Antagonismele pot fi rezolvate temporar de ceea ce Gramsci și Laclau și Mouffe numesc intervenție hegemonică, însemnând un efort de re-stabilirea a dominării unui discurs prin re-articularea acestuia. (Rear n.d., 5–9) Așadar, cum bine rezumă Torfing, Laclau și Mouffe oferă o interpretare poststructuralistă lui Gramsci prin faptul că nu mai văd hegemonia ca pe o luptă între clase. Noua concepție „implic articularea identităților sociale în contextul antagonismelor sociale”, articularea identităților având caracter discursiv. (Torfing 1999, 13–14)

Un alt autor pe care o să îl aduc în discuție în cele ce urmează este Mark Olssen, care încearcă să identifice în lucrarea sa o posibilă „bază de convergență” între Gramsci și Foucault. Totuși, spre deosebire de alte abordări, Olssen reușește să facă o comparație solidă între cei doi iar abordarea sa se bazează pe această comparație. În introducerea capitolului, Olssen discută mai multe lucrări care au avut același scop, unele spunând că cei doi se completează reciproc, altele că nu pot fi folosiți împreună. Un punct de plecare important în ambele cazuri a fost diferența majoră între marxism și post-structuralism, diferență care în viziunea lui Olssen poate fi atât o piedică, cât și un avantaj. (Olssen 1999, 89–94) Totuși, compatibilitatea între cei doi autori au la bază interpretarea relației dintre bază și suprastructură a lui Gramsci. Acesta spune că ideea conform căreia fiecare „fluctuație” a ideologiei poate fi văzută drept o expresie

sie a structurii trebuie contestată. De aceea pentru Gramsci, hegemonia nu este bazată doar pe condițiile economice. După cum spune Olsson, pentru Gramsci materialismul istoric nu este altceva decât un instrument care poate fi folosit pentru analiza ordinii sociale. Dar Gramsci nu s-a concentrat doar pe condițiile economice, după cum spuneam, ci și pe sfera culturii și pe rolul educației în construirea identității și pe rolul intelectualului în societate. De asemenea, argumentează Olssen, Gramsci recunoaște și rolul discursului în universalizarea unui anumit raționament. (Olssen 1999, 94–96) Pentru Gramsci, limba conținea noțiuni filosofice care influențau percepțiile și acțiunile indivizilor. La rândul lui, Foucault a abordat și el problematica limbajului, acesta fiind în concepția lui „purtătorul” presupuzițiilor filosofice și politice. Un alt punct de intersecție este rolul intelectualilor. Pentru Gramsci, un lider politic trebuie să fie un intelectual organic. Aceștia au rolul de a formula obiectivele și aspirațiile grupurilor. Foucault vorbește despre intelectuali specifici, referându-se la acei indivizi care articulează cunoașterea locală, marginalizată, opusă cunoașterii sistematizate, promovată de „intelectualii universali”. Pentru ambii, intelectualii au roluri importante în sfera culturală, aceștia fiind cei care „diseaminează adevărul”. Fiecare societate are un anumit „regim al adevărului”, precum și forme de contestare ale acestuia. (Olssen 1999, 96–98) Un alt punct în care apar similarități este, conform aceluiași Olssen, modul în care cei doi se referă la istorie. Ambii văd sistemele teoretice sau filosofice ca fiind manifestate exclusiv în relație și ca parte a proceselor istorice. Gramsci consideră că o concepție rațională este aceea care ajunge să reziste istoric, chiar să prevaleze, întrucât, pe de-o parte o astfel de concepție este rezultatul unor aranjamente ale puterii, este rezultatul tradiției și pentru că îndeplinește nevoile umane, și astfel ajunge să constituie „simțul comun” al oamenilor într-o anumită perioadă. Foucault, pe de altă parte analizează schimbările fundamentale care au apărut în discurs, căutând anumite discontinuități sau fisuri care să le semnaleze. De asemenea, se concentrează și pe relațiile dintre discurs și practicile sociale, economice și ideologice. Pentru el, ideile, cunoașterea și valorile sunt funcții ale condițiilor istorice și pot fi modificate doar prin schimbarea acestor condiții. Mai mult, cei doi văd subiectul ca fiind construit istoric. Gramsci spune că nu am putea avea o concepție coerentă despre lume fără să cunoaștem istoria, căci individul ca produs al tuturor relațiilor determinate istoric, poartă urmele istoriei. (Olssen 1999, 98–99) Un alt punct comun este preocuparea pe care ambii o au față de conceptul de libertate. Chiar dacă în concepția ambilor, individul acționează în anumite limite determinate structural, acesta are un rol creativ și într-o anumită măsură autonom. Omul a încercat mereu să scape de sub forțele care îl subjugă și să obțină controlul asupra acestora, această idee fiind îmbrățișată atât de Foucault, cât și de Gramsci. Pentru Gramsci, contra-hegemonia activează în sfera culturală și are ca rezultat o viață mai bună obținută ca urmarea a acțiunilor politice colective. Aici cei doi se despart într-o anumită măsură, spune Olssen. (Olssen 1999, 99–100) Totuși, spune Olssen, chiar dacă Gramsci se concentrează mai degrabă pe schimbările politice iar Foucault pe dezvoltarea unei „griji pentru sine”, asta nu înseamnă că cei doi sunt incompatibili. Din contră, teoriile lui Gramsci pot funcționa împreună cu concepția lui Foucault asupra construcției discursive a indivizilor și concepția asupra relației dintre indivizi și structurile sociale. În ciuda diferențelor dintre cei doi, există și metode prin care se pot completa unii pe ceilalți, conform lui Olssen, mai mult decât atât, prin completarea lui Gramsci cu Foucault, prin formarea unui nou cadru teoretic se poate analiza mai corect modul în care este dispersată puterea politică atât la nivel național, cât și internațional. (Olssen 1999, 102) Un efect important al folosirii celor doi este schimbarea ideii de conflict social, întrucât pentru Foucault puterea nu are o formă binară, societatea nu

este împărțită între cei ce domină și cei ce sunt dominați. Puterea este prezentă în toate activitățile oamenilor și nu este doar represivă, ci și productivă. Mai important, aceasta nu este concentrată doar la nivelul statului, în aparatele represive, și acesta nu se concentrează foarte mult nici pe factorii economici. Astfel, puterea acționează în diferite domenii, precum cunoașterea, medicina, educația sau sexualitatea. (Olssen 1999, 103–4) De asemenea, spune Olssen, combinația între cei doi este cu atât mai justificată când ne uităm la două concepte cheie, cel de putere și cel de hegemonie. O astfel de perspectivă ne permite să analizăm hegemonia, nu doar din perspectiva organizării consensului sau a practicilor de coerciție, ci și prin alte tehnici și metode prin care anumite valori și practici devin universalizate și acceptate de societate. Ambii autori văd în guvernare potențialul de a modela comportamentul indivizilor, însă folosirea teoriei lui Gramsci poate să ne ducă spre o capcană importantă, analizarea doar de „sus în jos” a relațiilor de putere. Foucault ne oferă mecanismele și conceptele pe care le putem folosi în identificarea și analiza micro-practicilor, a strategiilor puterii și a efectelor acestora. Aici intervine conceptul de „governmentality” sau „artă a guvernării” care ne permite tocmai acest tip de analiză. Putem spune așadar că distincția între forță și consimțământ și teoria statului a lui Gramsci este completată de teoria artei guvernării a lui Foucault. (Olssen 1999, 104–5)

O altă perspectivă interesantă este cea a lui Ekers și Loftus care și-au propus să dezvolte un cadru teoretic care să poată fi folosit pentru a analiza relațiile de putere din societate și totodată să analizeze modul în care accesul la apă este inclus în operațiunile hegemonice și în menținerea unei anumite forme de guvernare. Chiar dacă cei doi discută aceste aspecte din perspectivă geografică, sunt de părere că au reușit să formeze un cadru teoretic care poate fi folosit în analiza relațiilor de putere. Despre încercările geografilor de a-i folosi pe Gramsci și Foucault împreună, unii autori, precum Barnett, pe care l-am menționat și la începutul acestui capitol, au spus că sunt cel puțin naive. Consider însă că Ekers și Loftus au reușit să identifice bine legăturile dintre cei doi, tocmai de aceea îi aduc aici în discuție. Ei încearcă să identifice tensiunile între Gramsci și Foucault și să țină cont de acestea în dezvoltarea cadrului teoretic. O primă intersecție identificată de Ekers și Loftus este în conceptul de stat integral folosit de Gramsci. Rolul statului integral se întinde până la nivelul „instituțiilor private”, până în intimitatea căminului, spun cei doi, tocmai de aceea rezonază cu forma dispersată de guvernare pe care o folosește Foucault. Tocmai de aceea spun cei doi, este nevoie să ne uităm foarte atent la modul în care statul este văzut de Gramsci și Foucault. Trebuie deci să ne uităm la modul în care hegemonia este construită prin politicile cotidiene, sau, folosind un concept dezvoltat de Foucault prin „conduct of conduct”. Dacă conceptul de hegemonie și cel de „artă a guvernării” stabilesc cadrul în care practicile politice se desfășoară și totodată specificul prin care un grup social își exercită dominarea și modul în care relațiile sociale se desfășoară. Totuși aceste concepte nu arată, în întregime modul în care puterea politică este exercitată, spun Ekers și Loftus, pentru asta trebuie să ne uităm la modul în care Gramsci se referă la conceptul de ideologie și Foucault la conceptul de putere. (Ekers and Loftus 2008, 698–704)

După cum spuneam și la sfârșitul primului capitol, faptul că Gramsci a regândit conceptul de ideologie l-a apropiat într-o anumită măsură de Foucault. Pentru Gramsci procesele ideologice modelează acțiunile și credințele indivizilor și ajută așadar la dezvoltarea ideologiei. Gramsci se îndepărtează așadar de concepția marxistă asupra ideologiei. Ideologia se bazează pe o anumită formă de conștiință care este legată de unele elemente și particularități ale societății. Hegemonia nu este dezvoltată prin sancțiuni sau constrângeri, ci implică un anumit mod de gândire și de modelare a gândirii, ceea ce Gramsci numea „conformism de jos”. Ideologia

este formată prin practici cotidiene bazate pe ceea ce Gramsci numea simț comun. Ideile reformulate prin acest proces au o forță materială, reformulând realitatea în anumite moduri. Așadar relațiile sociale care implică și relațiile economice, politice, simbolice și culturale, au o contribuție centrală în structurarea anumitor viziuni asupra lumii. (Ekers and Loftus 2008, 704–5)

Foucault nu a îmbrățișat viziunea marxistă asupra ideologiei, totuși Gramsci a scăpat de criticile pe care Foucault le aducea acestei viziuni. Ekers și Loftus spun că este important să ținem cont de faptul că Foucault și-a dezvoltat conceptul de putere în opoziție față de înțelegerea marxistă a ideologie și în special în opoziție față de aparatele ideologice ale lui Althusser. Știm deja că puterea la Foucault este relațională în sensul că există doar în relație cu alte instituții, cu alți indivizi și are o formă difuză, circulând în societate prin relațiile sociale. Puterea este productivă în sensul în care contribuie la producerea subiecților, a adevărilor și instituțiilor. Un alt aspect important, spun Ekers și Loftus este că pentru Foucault cunoașterea nu este exterioară relațiilor de putere, acestea putând fi înțelese doar prin prisma practicilor și aparatelor materiale. Aici, spun cei doi, putem identifica o nouă legătură între Gramsci și Foucault. Ambii văd ideile și tipurile de cunoaștere ca fiind parte din practicile și aparatele materiale. Gramsci și Foucault ne pot ajuta să înțelegem modul prin care anumite raționamente ale guvernării și anumite ideologii devin „internalizate” în orașe, spitale sau, după cum spun Ekers și Loftus, chiar în producția rețelelor de apă. Folosindu-l pe Foucault aici înseamnă să ne uităm la modul în care conduita oamenilor este modelată și la relațiile lor cu lumea materială, cu obiceiurile și credințele, la modul în care oamenii acționează și gândesc. Din perspectiva lui Gramsci putem observa modul în care „simțul comun” este dezvoltat cu scopul de a susține interesele unui anumit grup. (Ekers and Loftus 2008, 705–6)

Chiar dacă Gramsci și Foucault au dezvoltat teorii ale puterii diferite, în ambele cazuri puterea circulă prin societate. În cazul lui Gramsci acest aspect este mai puțin vizibil, însă puterea este în viziunea lui invizibilă, diseminată în societate și „naturalizată” sub forma unor obiceiuri sau practici spontane. Un alt punct de intersecție aici este faptul că atât Gramsci, cât și Foucault analizează puterea din punct de vedere istoric. Totuși, spun Ekers și Loftus, există destule puncte de tensiune între teoriile lui Gramsci și Foucault, însă acestea pot fi folosite în mod productiv, ca puncte de plecare pentru noi cercetări. Una din principalele diferențe este modul în care este înțeleasă socialul. Pentru Gramsci, relațiile culturale, politice și economice ajung să se influențeze reciproc, coagulându-se astfel un „întreg diferențiat”. Pe de altă parte, Foucault vede socialul ca fiind discontinuu, fragmentat, relațiile și cunoaștere sunt independente unele de altele, tocmai de aceea socialul sau societatea pot fi „abstracții periculoase”. (Ekers and Loftus 2008, 706–7)

În ceea ce privește diferențele și asemănările dintre conceptele de putere la Gramsci și la Foucault, consider că Asli Daldal reușește să le surprindă cu exactitate. Atât Gramsci, cât și Foucault folosesc conceptul de „relații de forță”, preluat de la Machiavelli, astfel puterea este difuză și împrăștiată prin relațiile de putere din societate. Pentru ambii, puterea are un caracter productiv. În cazul lui Gramsci, puterea produce ideologie și invers, ideologia produce putere; iar pentru Foucault, puterea produce aparate de cunoaștere. Un alt aspect important este faptul că nici unul nu vede mecanismele represive drept principalele surse ale puterii. De asemenea, chiar dacă Foucault respinge ideea conform căreia statul ar fi o sursă de putere, Daldal spune că atunci când discută despre puterea pastorală a statului, Foucault se apropie de modul în care Gramsci vede societatea civilă. Tensiunea principală apare abia atunci când ne uităm la cum se raportează cei doi la ideologie, întrucât pentru Foucault ideologia este o ab-

stracție care nu poate explica efectele puterii în societate, pe când Gramsci spune că există o relație între putere și ideologie. Un ultim punct amintit de Daldal este faptul că Foucault, spre deosebire de Gramsci se concentrează pe modul în care tehnologiile de putere produc cunoaștere și acționează asupra corpului uman. (Daldal 2014, 166–67)

Întorcându-mă-mă puțin la Ekers și Loftus, cei doi spun că atunci când încercăm să lucrăm cu Gramsci și Foucault împreună, trebuie să fim mereu atenți la tensiunile între cei doi și să nu trecem cu vederea acestea. Oricine lucrează cu o astfel de abordare trebuie să „își ia anumite angajamente ontologice, epistemologice și normative acolo unde apar conflictele” și să aibă abilitatea de a „ține cont de dezordinea și de luptele politice din viața de zi cu zi”. (Ekers and Loftus 2008, 704)

Jonathan Joseph are o abordare asemănătoare cu cea a lui Olssen, discutată puțin mai sus. Acesta încearcă să găsească o metodă de a îmbina cele două concepte centrale pe care le-a discutat în primele două capitole, cel de hegemonie și cel de „artă a guvernării”. Joseph încearcă să abordeze „arta guvernării” din perspectiva hegemoniei, întrucât, spune acesta, o astfel de abordare permite analiza formelor prin care o anumită „artă a guvernării” devine hegemonică, dar și oportunitățile, limitările și strategiile generate de aceasta. Combinația între cele două concepte este utilă, întrucât o analiză doar din perspectiva lui Foucault și a artei guvernării poate să discute despre modul în care funcționează formele contemporane de guvernare, însă nu poate explica de ce funcționează astfel. De aceea este nevoie de un alt concept care să ofere o imagine e ansamblu, astfel încât să înțelegem de ce anumite forme ale artei guvernării neolibérale au devenit dominante în anumite societăți și, de asemenea ne ajută să identificăm variațiile acestor forme. (Joseph 2017, 11) Este important pentru început să ne uităm la modul în care Foucault se raportează la nivelul micro și macro al puterii. Nivelul micro are rolul de a dezvolta relațiile sociale. Strategiile de putere de la nivel macro sunt dependente de relațiile de putere de la nivel micro. Totuși, trebuie să înțelegem relația dintre cele două niveluri ca fiind una cu dublu-sens pentru a înțelege modul în care micro-practicile au devenit folosite, transformate și modelate de mecanismele și formele macro de dominare. Jonathan Joseph se referă adesea la neoliberalism ca la artă a guvernării care trebuie analizată din această perspectivă. El spune că acesta devine hegemonic atunci când anumite practici micro sunt incluse într-o strategie macro a guvernării. (Joseph 2017, 11–13) O asemenea abordare are însă o mare problemă, conform lui Joseph, chiar dacă poate oferi un instrument util de analiză a tacticilor și tehnicilor folosite, nu poate explica și de ce sunt folosite acestea și de ce permit anumite agenți ca acestea să fie folosite. De aceea, spune Joseph, o astfel de abordare oferă o teoretizare slabă a puterii statului și a grupurilor de interese și de aceea este nevoie să introducem conceptul de hegemonie. Conform lui Joseph, cei doi, Gramsci și Foucault nu au abordări incompatibile, din contră, statul integral al lui Gramsci este un mix între mijlocare economice și extra-economice, ceea ce îl apropie de Foucault iar acesta din urmă își îndreaptă atenția către problematica economiei politice în cursurile sale. Astfel prin folosirea celor doi, o analiză ar pleca de la natura instituționalizată a economiei, precum și rolul strategic al statului care coordonează relațiile de putere prin aparatele hegemonice. (Joseph 2017, 13–14) Așadar, conceptul de „artă a guvernării” este un instrument teoretic foarte util în analiza tehnicilor și tehnologiilor guvernării, însă nu explică de ce acestea funcționează într-un anumit mod sau de ce funcționează în anumite contexte în moduri diferite. De aceea avem nevoie de conceptul de hegemonie pentru a înțelege modul în care arta guvernării este conectată cu strategiile macro într-un anumit context. Conceptul de hegemonie ne poate ajuta să înțelegem de ce anumite

tehnologii ale guvernării devin dominante prin legarea acestora de contextul social. Joseph spune că asta nu ar trebui să ne facă să adoptăm o viziune reduționistă și să ne concentrăm doar pe economie pentru a explica modul în care funcționează „arta guvernării”. Trebuie să ținem cont de faptul că acele condiții de care depinde hegemonia sunt reproduse constant prin activitățile sociale. Hegemonia ne ajută să înțelegem anumite aspecte precum cadrul instituțional, rolul grupurilor sociale sau procesul prin care anumite proiecte sunt construite. Conceptul dezvoltat de Foucault, pe de altă parte, ne ajută să analizăm anumite detalii, precum micro-practicile care au precedat hegemoniei și ne ajută să înțelegem cum funcționează guvernarea. Ceea ce e important să știm însă e că folosirea celor două concepte este de fapt un drum dus-întors între nivelul micro al practicilor și cel macro al instituțiilor. (Joseph 2017, 16–17)

În altă lucrare, Joseph discută mai exact despre cum pot fi folosite conceptele de hegemonie și „artă a guvernării” împreună. Chiar dacă obiectivul său este să dezvolte un „framework” prin care să analizeze modul în care funcționează guvernanta globală, consider că acesta poate fi structurat în așa fel încât să poată fi folosit și la nivel local. După cum aminteam și mai sus, pentru Joseph conceptul propus de Foucault oferă o atenție la detalii și pune accentul pe nivelul micro în primul rând, astfel încât putem să analizăm modul în care s-a dezvoltat neoliberalismul. Asta ar însemna să folosim acest concept pentru a identifica micro-practicile care au fost „colonizate” la nivel macro și au oferit o anumită coerență discursului neoliberal. Să nu uităm totuși că Foucault vede relația între micro și macro ca un continuu du-te-vino și de asta trebuie să ținem cont atunci când facem o astfel de analiză. Trebuie să ne uităm și la cum discursul respectiv, fie el neoliberal sau nu a fost aplicat și de „sus în jos”, spre exemplu prin politici guvernamentale în domenii precum sănătatea, asistența socială, securitatea, etc. O analiză trebuie să înceapă, după cum spune și Foucault de la mecanismele puterii, care au propria istorie de care trebuie ținut cont, propriile tehnologii și tactici și după ce acestea sunt identificate, trebuie să ne uităm la modul în care au fost folosite, transformate. (Jonathan Joseph 2014, 7) Totuși, dacă vrem să ne referim la cazul României, trebuie să identificăm mai întâi tipul de discurs dominant, căci, chiar dacă din punct de vedere economic, au existat anumite măsuri neoliberele în ultimii ani, discursul dominant pare a fi mai degrabă-populist naționalist. Nu o să dezvolt totuși aici această discuție, întrucât asta ar însemna o abatere de la scopul acestei lucrări. Aici intervine conceptul de hegemonie, care ne poate transpune aceste mecanisme despre care vorbeam mai sus, la nivelul statului pentru a înțelege strategiile și tacticile adoptate de anumite grupuri pentru a-și spori puterea. Joseph spune că grupurile nu devin hegemonice din nimic, acestea își construiesc proiectul pe micro-practici deja existente, pe discursuri și tipuri de conduită. Așadar, putem spune că hegemonia ne ajută să identificăm strategiile iar conceptul lui Foucault ne ajută să înțelegem tehnicile folosite. Mai mult decât atât, conceptul de hegemonie ne ajută să înțelegem contextul instituțional, rolul claselor sociale, modul în care sunt reprezentate interesele anumitor grupuri, cum sunt construite proiectele hegemonice. (Jonathan Joseph 2014, 7–9) Jonathan Joseph identifică o nouă fază a hegemoniei în Marea Britanie sau SUA, o fază în care se reformează blocurile istorice prin promovarea pieței libere și retragerea statului din anumite sectoare iar o analiză din perspectiva „artei guvernării” ne arată modul în care astfel de raționalități au devenit instituționalizate. Aici trebuie să ținem cont de relația duală dintre stat și „arta guvernării”, căci acestea se influențează reciproc. În acest punct trebuie să intervină hegemonia, pentru a explica de ce acest tip de raționalitate a devenit dominant. Joseph identifică răspunsul la nivelul organizațiilor internaționale, căci puterea acestora acționează de la nivel internațional, la nivel local. (Jonathan Joseph 2014,

11–12) Discursurile de la nivel internațional, până la nivel local sunt similare, spune Joseph. Pentru a identifica însă care este discursul dominant, trebuie să folosim abordarea propusă de Foucault mai întâi, abia după aceea putem utiliza hegemonia pentru a înțelege modul în care a devenit dominant. Odată stabilite acestea, trebuie să analizăm modul în care hegemonia este exprimată prin diferite strategii și tehnici iar pentru asta, trebuie să ne întoarcem la conceptul de „artă a guvernării”. Dacă ne uităm la modul în care este discutată sărăcia, spre exemplu, putem identifica tehnicile „artei guvernării” de a reglementa conduita statelor, spune Joseph. Cred însă că putem transpune asta și la nivel local. O astfel de tehnică este promovarea actorilor non-statali, spune Joseph și, asta se întâmplă chiar prin intermediul statului, întrucât acesta are cea mai mare contribuție la formarea micro-practicilor. Totuși, tabloul nu este complet, căci trebuie să analizăm acestea și prin perspectiva hegemoniei. Trebuie să știm că aceste tehnici și mecanisme fac parte de fapt dintr-un proiect hegemonic al unor grupuri sociale, spune Joseph. (Jonathan Joseph 2014, 12–14)

Concluzii

În acest articol mi-am propus să reiau o parte din discuțiile din jurul hegemoniei și a „artei guvernării”, pe de-o parte pentru a vedea dacă cele două pot fi compatibile și, pe de altă parte, cum pot fi ele îmbinate. Chiar dacă Gramsci și Foucault au abordări diferite, am arătat că totuși există puncte de intersecție între cei doi și, mai mult decât atât, atunci când tensiunile dintre aceștia nu sunt neglijate, teoriile celor doi pot fi folosite pentru a forma un cadru teoretic extrem de util în analiza relațiilor de putere. Consider că o analiză care folosește cele două concepte poate surprinde mai bine modul în care un anumit grup reușește să devină hegemonic în societate, modul în care organizează consensul și modul în care hegemonia acestuia este reprodusă. Însă pentru acestea, teoria lui Gramsci nu este completă, după cum spuneau Laclau și Mouffe, aceasta trebuie adaptată la modul în care funcționează societatea contemporană iar asta consider că este contribuția lui Foucault. După cum am mai spus și mai sus, cele două concepte pot funcționa împreună și în anumite cazuri sunt chiar complementare, chiar dacă cei doi autori au abordări diferite, Foucault distanțându-se de marxism în mai multe rânduri.

Așadar orice analiză care folosește cele două concepte discutate trebuie să penduleze constant între acestea, între planul micro și macro. Conceptul lui Gramsci ne ajută să înțelegem contextul instituțional, rolul claselor sociale, modul în care interesele sunt reprezentate și cum proiectele politice sunt construite. De asemenea prin intermediul acestuia putem înțelege contextul social, pe când conceptul lui Foucault ne ajută să identificăm tehnicile puterii, anumite practici care monitorizează, calculează și analizează modul în care oamenii se comportă și anumite raționalități care contribuie la modelarea conduitei indivizilor. De asemenea, prin acesta putem înțelege mecanismele de individualizare și „normalizare” și modul în care anumite raționalități au existat în societate, pe bazele cărora s-a construit proiectul hegemonic. Conceptul lui Foucault transformă hegemonia în ceva tangibil, arătând modul în care aceasta funcționează, este reprodusă și totodată transformată. Pe de cealaltă parte, hegemonia creează o legătură între „arta guvernării” și proiectele anumitor grupuri sociale. (Jonathan Joseph 2014, 14–15) Înainte de a încheia trebuie să menționez că acest articol reprezintă doar un prim pas în încercarea mea de a identifica o intersecție clară între Gramsci și Foucault, care să poată fi utilizată în cercetarea empirică a relațiilor de putere. Demersul este unul departe de a fi finali-

zat, însă consider importantă această primă discuție, întrucât prin aceasta am reușit să discut unele din cele mai importante contribuții în domeniu.

Referințe

- Barnett, Clive. 2005. "The Consolations of 'Neoliberalism.'" *Geoforum* 36 (1): 7–12. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2004.08.006>.
- Bröckling, Ulrich, Susanne Krasemann, and Thomas Lemke, eds. 2012. *Governmentality: Current Issues and Future Challenges*. First issued in paperback. Routledge Studies in Social and Political Thought 71. New York, NY London: Routledge.
- Daldal, Asli. 2014. "Power and Ideology in Michel Foucault and Antonio Gramsci?: A Comparative Analysis." 2014. /paper/Power-and-Ideology-in-Michel-Foucault-and-Antonio-%3A-Daldal/3694307825173e32fd268cdbab1da4e9c70cf0f6.
- Foucault, Michel. 1982. "The Subject and Power." *Critical Inquiry* 8 (4): 777–95. <https://doi.org/10.1086/448181>.
- Foucault, Michel, Graham Burchell, Colin Gordon, and Peter Miller, eds. 1991. *The Foucault Effect: Studies in Governmentality: With Two Lectures by and an Interview with Michel Foucault*. Chicago: University of Chicago Press.
- Foucault, Michel, Michel Senellart, François Ewald, and Alessandro Fontana. 2007. *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France, 1977-78*. Basingstoke?; New York: Palgrave Macmillan?: République Française.
- Gramsci, Antonio, and Joseph A. Buttigieg. 1992. *Prison Notebooks*. European Perspectives. New York: Columbia University Press.
- Gramsci, Antonio, and David Forgacs. 2000. *The Gramsci Reader: Selected Writings, 1916-1935*. New York: New York University Press.
- Gramsci, Antonio, and Quintin Hoare. 1985. *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*. 8. pr. New York: International Publ.
- Jessop, Bob. 2007. "From Micro-Powers to Governmentality: Foucault's Work on Statehood, State Formation, Statecraft and State Power." *Political Geography* 26 (1): 34–40. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2006.08.002>.
- Jonathan Joseph. 2014. "Combining Hegemony and Governmentality to Explain Global Governance." *Spectrum Journal of Global Studies* Vol. 6, (No. 1): 1–15.
- Jones, Steve. 2008. *Antonio Gramsci*. 1. publ. 2006, reprinted 2007, 2008. Routledge Critical Thinkers. London: Routledge.
- Joseph, Jonathan. 2017. "The Hegemony of Governmentality: Towards a Research Agenda." *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace* 0 (0). <https://doi.org/10.20991/allazimuth.311383>.
- Kelly, Mark G. E. 2014. *Foucault and Politics: A Critical Introduction*. Thinking Politics. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Kreps, David, ed. 2015. *Gramsci and Foucault: A Reassessment*. Farnham, Surrey, UK?; Burlington, VT: Ashgate.
- Lemke, Thomas. 2011. *Foucault, Governmentality, and Critique*. Cultural Politics & the Promise of Democracy. Boulder, Colo: Paradigm Publishers.
- Merkens, Andreas, and Victor Rego Diaz, eds. 2007. *Mit Gramsci Arbeiten: Texte Zur Politisch-Praktischen Aneignung Antonio Gramscis*. Originalausg. Argument Sonderband. Neue Folge, AS 305. Hamburg: Argument.
- Mouffe, Chantal. 2014. *Gramsci and Marxist Theory (RLE: Gramsci)*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315794396>.
- Olssen, Mark. 1999. *Michel Foucault: Materialism and Education*. Westport, Conn: Praeger.
- Rear, David. n.d. "Laclau and Mouffe's Discourse Theory and Fairclough's Critical Discourse Analysis: An Introduction and Comparison." Accessed June 28, 2020. https://www.academia.edu/2912341/Laclau_

- and Mouffe's Discourse Theory and Faircloughs Critical Discourse Analysis: An Introduction and Comparison.
- Rose, Nikolas, Pat O'Malley, and Mariana Valverde. 2006. "Governmentality." *Annual Review of Law and Social Science* 2 (1): 83–104. <https://doi.org/10.1146/annurev.lawsocsci.2.081805.105900>.
- Simon, Roger. 2005. *Gramsci's Political Thought*. London: Electric Book Company, The. <http://public.eblib.com/choice/publicfullrecord.aspx?p=4952218>.
- Torring, Jacob. 1999. *New Theories of Discourse: Laclau, Mouffe, and Zizek*. Oxford, UK?; Malden, Mass: Blackwell Publishers.
- Williams, Alex. 2020. *Political Hegemony and Social Complexity: Mechanisms of Power After Gramsci*. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-19795-7>.